

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/edukacja-1/wystawy/13635,Podziemie-zbrojne-na-Lubelszczyźnie-w-latach-1939-1956-wobec-dwóch-totalitaryzmów.html>
23.04.2024, 14:39

„Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie w latach 1939-1956 wobec dwóch totalitaryzmów”

Lubelszczyzna była miejscem szczególnej koncentracji oddziałów partyzanckich zarówno w okresie okupacji niemieckiej, jak i w latach narodzin systemu władzy komunistycznej w Polsce.

Niektórzy żołnierze: mjr Hieronim Dekutowski ps. "Zapora", kpt. Marian Bernaciak ps. "Orlik", por. Zdzisław Broński ps. "Uskok", por. Karol Kazimierz Kostecki ps. "Kostek", por. Franciszek Przysiężniak ps. "Ojciec Jan" w równej mierze stali się legendą oporu antyhitlerowskiego i konspiracji antykomunistycznej. Oba systemy totalitarne w jednakowy, bezwzględny i brutalny sposób zwalczały polski ruch oporu. Wystawa przygotowana przez lubelski oddział IPN: "Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie w latach 1939-1956 wobec dwóch totalitaryzmów" była prezentowana w miastach województwa lubelskiego.

W zamyśle autorów wystawy z Biura Edukacji Publicznej lubelskiego IPN: Agnieszki Jaczyńskiej i Adama Puławskiego (scenariusz), Magdaleny Śladeckiej i Mariusza Zajączkowskiego (koncepcja plastyczna oraz wykonanie) oraz konsultantów naukowych dr Rafała Wnuka i dr Grzegorza Motyki miała ona przedstawiać obraz pokolenia konspiratorów i partyzantów toczących nieprzerwaną walkę, najpierw z totalitaryzmem hitlerowskim, a następnie komunistycznym: począwszy od udziału w partyzantce powrześniowej, poprzez

działalność w organizacji podziemnej Służbie Zwycięstwu Polski (wrzesień 1939), następnie w Związku Walki Zbrojnej (listopad 1939 - luty 1942), Armii Krajowej (luty 1942 - styczeń 1945), Delegaturze Sił Zbrojnych (do sierpnia 1945), Zrzeszeniu "Wolność i Niezawisłość" (wrzesień 1945-listopad 1947), aż do samotnej walki oddziałów "niezlomnych" (do 1956 roku). Wystawa miała także przybliżyć historię żołnierzy z Batalionów Chłopskich oraz Narodowych Sił Zbrojnych.

Ekspozycja składała się z dwóch części: jednej poświęconej organizacjom zbrojnym w czasie II wojny światowej, drugiej - powojennej partyzantce antykomunistycznej. Dwa skrzydła wystawy były zazwyczaj łączone dwoma dużymi, panoramicznymi, zdjęciami tzw. dioramami ukazującymi oddziały partyzanckie z tych dwóch okresów walk. Ten sposób prezentacji dawał możliwość porównań obu okresów, obu totalitaryzmów, obu form oporu społecznego.

Na wystawie można było zobaczyć ponad 100 zdjęć m.in. portrety bohaterów owych czasów: komendantów głównych ZWZ, AK i dowódców Okręgu Lublin, komendantów (prezesów) WiN, żołnierzy konspiracji działających w całym okresie istnienia podziemia zbrojnego na Lubelszczyźnie: m.in. mjr. Hieronima Dekutowskiego ps. "Zapora", kpt. Mariana Bernaciaka ps. "Orlik", por. Zdzisława Brońskiego ps. "Uskok", por. Karola Kazimierza Kosteckiego ps. "Kostek", por. Franciszka Przysiężniaka ps. "Ojciec Jan". Ekspozycję kończyli "niezlomni": ppor. Edward Taraszkiewicz ps. "Żelazny", por. Jan Leonowicz ps. "Burta", Jan Turzyniecki ps. "Mogiłka", por. Stefan Kobos ps. "Wrzos" oraz ostatni żołnierz

podziemia antykomunistycznego Józef Franczak ps. "Lalek".

Wystawa prezentowała unikatowe zdjęcia m.in. oddziałów "Zapory" z okupacji niemieckiej i okresu powojennego. Szczególnie cenne było pośmiertne zdjęcie "Orlika", zabitego w 1946 roku bezwzględnie przez UB jako "bandytę", tego samego, który w części poświęconej oporowi antyniemieckiemu widniał jako autentyczny bohater tryumfalnie wkraczający w czasie akcji "Burzy" do Ryk. Wyjątkowe było także zdjęcie z rozbrajania jednego z ostatnich żołnierzy podziemia Stefana Kobosa ps. "Wrzos" w 1956 roku. Fotografiami towarzyszyły fragmenty kilkudziesięciu rozkazów, depech i deklaracji ideowych organizacji podziemnych, z których najbardziej wymowną, wstrząsającą i niejako spinającą oba okresy była "depesza o rozbrajaniu 3 D.P. AK" (działającej na Lubelszczyźnie) z 30 lipca 1944 roku, tuż po zakończeniu na tym terenie akcji "Burza":
"Przedstawiam treść depeszy podsłuchanej 30. VII. o godz. 08.30 z Wandy 7 W:
»Jesteśmy rozbrojeni przez bolszewików - koniec AK - Niech żyje Polska«".

Zarówno część wystawy poświęconą okupacji niemieckiej, jak i sowieckiej otwierała wydarzenia z września 1939 r.: wkroczenie wojsk niemieckich w zachodnie i północne granice II RP 1 września 1939 r. i Armii Czerwonej na wschodnie tereny - 17 września 1939 r. Kolejne panele wystawiennicze pokazywały proces formowania się partyzantki antyniemieckiej i antykomunistycznej: historię pierwszych oddziałów partyzantów pod okupacją niemiecką, np. mjr. Henryka Dobrzańskiego "Hubala" i sowiecką m.in. ppłk. Jerzego Dąmbrowskiego "Łupaszki", a także zbrodnie popełnione przez obu okupantów: mord na jeńcach polskich w Ciepeliowie oraz mord w Katyniu.

W części poświęconej okupacji niemieckiej było pokazane, jak powstawały i rozwijały się struktury Polskiego Państwa Podziemnego - od akcji scaleniowej, walki oddziałów partyzanckich na Lubelszczyźnie (w tym podczas pacyfikacji Zamojszczyzny), aż do akcji Burza.

Działania Sowietów i akcja obronna Polaków były umiejscowione na tle przełomowych

wydarzeń: aresztowania Komendanta Okręgu Lublin Kazimierza Tumidajskiego w sierpniu 1944 r., powołania Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, procesu 16 przywódców Polskiego Państwa Podziemnego w Moskwie w czerwcu 1945 r., sfałszowanego referendum ludowego z czerwca 1946 r. i wyborów ze stycznia 1947 r. W tej części ekspozycji można było zobaczyć działania partyzantki w ramach akcji Burza na kresach wschodnich (m.in. walkę i rozbrojenie 27. Wołyńskiej Dywizji AK), historię AK w okresie tzw. Polski Lubelskiej, a także kontynuację działań akowców w ramach DSZ i WiN.

Wystawa przedstawiała taktykę i metody zwalczania podziemia stosowane przez nazistów i komunistów: szeroko rozumiane sposoby represji fizycznej, rygorystyczne uregulowania prawne, język i chwyt propagandowe. Pojawiły się słynne rozkazy i wypowiedzi, np. rozkaz Hitlera do ataku na Polskę, nota rządu sowieckiego o zajęciu Zachodniej Ukrainy i Białorusi oraz "nieistnieniu" Państwa Polskiego, wypowiedź W. Mołotowa o "bękarcie traktatu wersalskiego", polecenia pacyfikacji ludności cywilnej i rozbrajania oddziałów partyzanckich, słowa Stalina zapoczątkowujące wzmożone represje w tzw. "zwrocie październikowym" 1944 roku, tajne instrukcje PPR o sposobach sfałszowania wyborów w 1947 roku. Wystawa pokazywała także faktyczną rolę, znaczenie i zaplecze ideowe GL, AL i partyzantki sowieckiej.

W katalogu do wystawy Agnieszka Jaczyńska i Adam Puławski napisali: "Można spierać się, na ile konspiracja i partyzantka antykomunistyczna była kontynuacją oporu antyniemieckiego, czy istniały między nimi różnice ideowe i organizacyjne, poszukiwać innego kontekstu społecznego i politycznego. Jedno wszakże nie ulega wątpliwości: dla bardzo wielu konspiratorów, którzy sięgnęli po broń w 1939 roku, by złożyć ją dopiero w 1947 roku, a niekiedy nawet w latach 50. i 60., jak też dla znacznej części społeczeństwa polskiego, stanowiło to jedyną formę walki o niepodległą i demokratyczną Polskę. Działalność w SZP, ZWZ, AK, DSZ, WiN była dla nich powinnością, patriotycznym obowiązkiem, służbą wobec Państwa Polskiego".

Zdaniem autorów wystawy oraz konsultantów naukowych ekspozycji tym mianowicie, co niewątpliwie łączyło konspiratorów okresu wojennego i powojennego to przywiązanie do wartości, tradycji i systemu moralnego wyznawanych i kultywowanych przez większość ówczesnego społeczeństwa: wolności, demokracji i Dekalogu. Z nich wypływały postawy poświęcenia, wierności i odwagi konspiratorów, których symbolem była przysięga ZWZ i AK: "W obliczu Boga Wszchemogącego i Najświętszej Marii Panny, Królowej Korony Polskiej, kładę swe ręce na ten Święty Krzyż, znak męki i zbawienia i przysięgam być wiernym Ojczyźnie mej, Rzeczypospolitej Polskiej, stać nieugięte na straży Jej honoru i o wyzwolenie Jej z niewoli walczyć ze wszystkich sił - aż do ofiary mego życia". Owe wartości widoczne są w dokumentach zarówno Polskiego Państwa Podziemnego i powojennego WiN-u. W deklaracji z 1 lipca 1945 roku konspiracyjny polski, krajowy parlament, Rada Jedności Narodowej stwierdzała: "1. Demokracja to pozostawiona najszerszym warstwom narodu swoboda wyboru ustroju społeczno-politycznego oraz światopoglądu [...], 2. Demokracja to wolność [...], 3. Demokracja to równe prawa [...], 4. Demokracja to rządy większości wyłonione w drodze swobodnych wyborów [...], 5. Demokracja to rządy prawa [...], 6

Demokracja to sprawiedliwość [...], 7. Demokracja to system zbiorowego bezpieczeństwa [...], 8. Demokracja to uznanie i zabezpieczenie równych praw mniejszych i większych narodów [...]". We wrześniu 1945 roku Zrzeszenie "WiN" deklarowało: "Celem zrzeszenia jest wywalczenie wprowadzenia w Polsce w życie zasad demokracji w zachodnio-europejskim znaczeniu tego określenia. W ten sposób mają być uzyskane warunki do swobodnej wewnętrzno-politycznej walki o duszę i charakter Narodu Polskiego, o uzdrowienie i unowocześnienie społecznego i gospodarczego ustroju Rzplitej oraz o właściwe miejsce i sprawiedliwe warunki rozwoju Narodu Polskiego w rodzinie narodów Europy".

Jak podaje R. Wnuk na Lubelszczyźnie w okresie okupacji, wiosną 1944 roku, operowało około 40 oddziałów polskiej partyzantki (w tym na samej Zamojszczyźnie ogarniętej walką z oddziałami UPA - 20). WiN w 1946 roku liczył około 20 oddziałów. Po wojnie partyzantów dosięgły represje. Komuniści wywozili ich w głąb ZSRR. Byli zabijani przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, Milicji Obywatelskiej, żołnierzy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Na śmierć lub kary wieloletniego więzienia skazywały Sądy Wojskowe. Ostatni żołnierz WiN Józef Franczak został zastrzelony przez grupę operacyjną SB i ZOMO w Majdanie na Lubelszczyźnie 21 października 1963 roku. Dzieciom konspiratorów utrudniano kształcenie się i blokowano drogę kariery zawodowej. Historycy PRL-u chcieli wymazać z pamięci Polaków walkę AK, wypuklając działalność Gwardii Ludowej, a później Armii Ludowej. O Zrzeszeniu "WiN", Narodowych Siłach Zbrojnych, nie można było pisać, a jeżeli już, to wyłącznie w negatywnym zabarwieniu.

Przełom 1989 roku pozwolił mówić prawdę także o ruchu oporu.

Ekspozycja "Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie w latach 1939-1956 wobec dwóch totalitaryzmów" została zaprezentowana po raz pierwszy w kwietniu 2001 r. w Lublinie.